

dr hab. Anna Majewska-Tworek, prof. UWr

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Filologiczny

Instytut Filologii Polskiej

Zakład Językoznawstwa Stosowanego

Recenzja

Rozprawy doktorskiej MA. Blerty Krasniqi

Predispositions of dyslexia and the neurolinguistics aspect of preschool age children in the Republic of Kosovo and Poland

Predyspozycje dysleksji i aspekt neurolingwistyczny dzieci w wieku przedszkolnym w Republice Kosowa i Polsce

Promotor dr hab. Marzena Błasiak-Tytuła, prof. UKEN

Promotor pomocniczy dr nauk hum. Muljaim Kaqka

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska liczy 184 strony, z czego 124 strony stanowią jej część zasadniczą. Na końcu pracy znajduje się bardzo bogata Bibliografia (References, s. 125–184). Liczy aż 59 stron. Natomiast na początku pracy znajduje się Spis tabel (zestawienie siedmiu tabel znajduje się na s. 10) oraz Spis wykresów (zestawienie dwóch wykresów – na s. 11).

Praca zawiera wszystkie wymagane w rozprawie doktorskiej części: wstęp (rozdział 1: Introduction, s. 15–22); opis stanu badań (rozdział 2: Literature review, s. 23–74, składający się z 9 podrozdziałów); cel badań (jako część potraktowana odrębnie, tzn. niewłączona do rozdziału metodologicznego, czyli rozdział 3.: Research Aim, s. 75); część metodologiczną (rozdział 4.: Methodology, s. 76–97), która składa się z trzech podrozdziałów. W pierwszym podrozdziale została scharakteryzowana grupa badawcza (4.1), w drugim – narzędzia badawcze (4.2), a w trzecim – zastosowana procedura (4.3). Ostatnie trzy rozdziały stanowią kolejno: wyniki badań własnych (rozdz. 5.: Results, s. 98–108), dyskusję nad uzyskanymi wynikami badań (rozdz. 6.: Discussion, s. 109–121), w końcu – podsumowanie (rozdz. 7.: Conclusions, s. 122–124).

Jak wspomniano powyżej, praca zawiera wyjątkowo bogatą bibliografię, co znajduje odzwierciedlenie w rozdziale poświęconym stanowi badań. Ta część rozprawy bowiem zawiera się na pięćdziesięciu stronach i stanowi istotny fragment całości. Badaczka korzystała głównie

ze źródeł anglojęzycznych, chcąc sprawdzić najnowszy stan badań na poziomie obiegu osiągnięć nauki w świecie. Należy podkreślić, że zostały zachowane proporcje między studiami nad literaturą a wkładem własnym badacza, tzn. przedstawieniem metodologii i referowaniem wyników własnych.

Przed przystąpieniem do badań Autorka przeprowadziła szeroko zakrojone studia literatury. Przy tak obszernym przeglądzie uzasadnione było wyróżnienie kilku podrozdziałów w części poświęconej stanowi badań. Warto też zauważyć, że badany przez siebie problem Doktorantka naświetliła w szerokim kontekście – zgodnie ze współczesnym, najnowszym ujmowaniem problemu dysleksji. Interesowały ją w zastanej literaturze przedmiotu następujące zagadnienia: 1. Trudności w uczeniu (Learning Disabilities), 2. Normy rozwoju (Norms of Development), 3. Rozwój języka (Language Development), 4. Dysleksja (Dyslexia), 5. Genetyczne czynniki ryzyka (Risk Factors Genetics), 6. Ocena/ diagnoza dysleksji (Assesing Dyslexia/ Diagnosis), 7. Potrzeba i znaczenie wczesnego rozpoznania dysleksji (Early identification of dyslexia: the need and the importance), 8. Wpływ terapii logopedycznej na dzieci z dysleksją (The speech therapist's Impact on Children with Dyslexia), 9. Dysleksja w Republice Kosowa i w Polsce (Dyslexia in the Republic of Kosovo and in Poland). W ostatnim podrozdziale rozdziału 2. młoda Badaczka wskazała na ważne i interesujące dane dotyczące stanu wiedzy o nasileniu problemu dysleksji w grupie polskich dzieci w wieku szkolnym, a także o doniesieniach, że jest to najczęściej odnotowywane zaburzenie związane z trudnościami w uczeniu się. Na podstawie literatury Autorka podkreśliła wciąż dużą barierę w zapewnieniu odpowiedniego wsparcia dzieciom z trudnościami o profilu dyslektycznym w Republice Kosowa, a także prawdopodobnie niedoszacowane dane o wielkości grup dzieci dotkniętych problemem dysleksji. Zrekonstruowany obraz zagadnienia dysleksji wśród dzieci zarówno w Polsce, jak i w Republice Kosowa, dokonany na podstawie dostępnej literatury, dał Doktorantce wystarczający i uzasadniony asumpt do podjęcia własnych badań w tym zakresie.

Badaczka w osobnej części przedstawiła cel badań, który szczególnie dzięki wątkowi porównawczemu jawi się jako interesujący i niepowtarzalny. Budzi ciekawość poznawczą już na wstępie. Jak sama Autorka pisze, jej celem jest zbadanie predyspozycji do dysleksji oraz analiza uwarunkowań neurolingwistycznych wśród dzieci w wieku przedszkolnym w Republice Kosowa i Polsce. Podkreśla wagę aspektu porównawczego w dociekaniu podobieństw i różnic we wzorcach dysleksji w różnych środowiskach językowo-kulturowych. Doktorantka jako istotne uznała wynik oceny neurolingwistycznej dziecka w różnych aspektach (poziom przetwarzania języka, świadomość fonologiczną i funkcje poznawcze) w określaniu wczesnych wskaźników ryzyka dysleksji. Wpisuje się to bardzo dobrze w poszukiwania badaczy oraz starania specjalistów praktyków, by stało się możliwe jak najszybsze diagnozowanie dzieci, szczególnie z grup ryzyka różnego typu, i kierowanie ich do wczesnej opieki specjalistycznej. W tym kontekście cel badań Doktorantki wydaje się szczególnie cenny.

Całą pracę wyróżnia precyzja strukturalna, co ujawnia się także w starannie sformułowanych, osobno wypunktowanych celach szczegółowych, a także syntetycznie sformułowanych

czterech hipotezach. Jej celem więc jest zbadanie, czy dzieci w wieku 4-6 lat wykazują predyspozycje dyslektyczne i które są predyktorem decydującym o rozwoju dysleksji u dziecka. Trzecim celem jest ocena objawów dysleksji w perspektywie neurolingwistycznej. Sformułowane cele korespondują z czterema hipotezami. Należy podkreślić, że relacja między nimi jawi się jasno. Doktorantka postawiła zatem następujące hipotezy: 1. trudności w uczeniu się występują we wszystkich środowiskach kulturowych i językowych; 2. poziom wczesnych zdolności językowych i przetwarzania fonologicznego pozwalają przewidywać późniejsze różnice między dziećmi w zdolności czytania i pisania; 3. uzyskane wskaźniki służą przewidywaniu potencjalnego rozwoju dysleksji; 4. objawy dyslektycznych mają wpływ na rozwój neurolingwistyczny dzieci. Warto zauważyć, że szczególnie wyróżnia się pierwsza hipoteza na tle innych. Wiąże się ona z wyjątkową grupą badawczą i zawsze atrakcyjnym w analizie wątkiem porównawczym, co odnotowano w niniejszej recenzji już nieco wyżej. Odwaga młodej Badaczki w przekraczaniu granic językowo-kulturowych oraz formułowanie odważnych hipotez zasługują na podkreślenie i pochwałę.

Chcąc zrealizować założone cele i zweryfikować swoje hipotezy, Doktorantka przeprowadziła badanie dwukrotnie. W pierwszym etapie uwzględniła 88 dzieci w wieku 4-5 lat, starannie równoważąc grupę pod względem płci, co należy uznać za uzasadnione w świetle wiedzy o czynnikach ryzyka wystąpienia dysleksji. W drugim etapie udało się ponownie dotrzeć do 79 osób (38 z Polski i 41 z Kosowa). W końcowej części pracy Doktorantka wyraziła swój naukowy niepokój, czy jednokrotne powtórzenie badań było wystarczające. Przede wszystkim należy uznać za sukces, że mimo przeszkód (chorób czy rezygnacji rodziców ze współpracy) udało się utrzymać dużą grupę w realizacji indywidualnego projektu. Natomiast refleksję na temat badań warto longitudinalnych wykorzystać w przyszłości, np. w projekcie prowadzonym przez grupę badawczą.

Na potrzeby badań własnych Doktorantka opracowała narzędzie, które przybrało formę baterii testów. Jak zaznaczyła, narzędzie było dostosowywane do poszczególnych grup badawczych, zgodnie z założeniem pracy i potrzebami analizy, by możliwe było trafne ocenienie predyspozycji do dysleksji w zależności od wieku dziecka, czyli w ramach dwóch grup wiekowych uwzględnionych w eksperymencie. Narzędzie jest bogate, mocno rozbudowane. Składa się aż z 12 podtestów, badających ściśle określone zdolności, które na s. 76 zostały skrupulatnie wymienione. Jednak mimo przykładów obrazkowych (s. 77–93) narzędzie nie zostało wystarczająco przedstawione i opisane. Niektóre egzemplifikacje nie zostały podpisane, jak na przykład na s. 82 (jaki typ testu: visual memory task?). Brakuje zadań dla języka polskiego w zakresie sprawdzania werbalnych zdolności słuchowych (verbal auditive task) na s. 85. Recenzentka rozumie, że to będzie prawdopodobnie osobno publikowane narzędzie, jednak w rozprawie doktorskiej powinna się znaleźć staranniejsza charakterystyka samodzielnie opracowanych i zastosowanych podtestów.

Jednocześnie należy pochwalić, że Doktorantka bardzo zatroszczyła się o odpowiednie warunki przebiegu badania, by uzyskać miarodajne wyniki. Także zadbała o etyczny wymiar projektu.

Przystąpiła do badań z udziałem dzieci po pełnej akceptacji promotora, uzyskała zgodę dyrekcji ośrodków, w których badania przeprowadzała. Zadała też o zgodę rodziców czy opiekunów dzieci na przeprowadzenie oceny. Jeszcze w niedalekiej przeszłości nie było to niestety standardem. Ponadto od strony merytorycznej ważnym etapem w tego typu projektach są też badania pilotażowe; zostały one także przeprowadzone, o czym Doktorantka pisze na s. 76.

Pozyskane wyniki surowe z badań własnych Doktorantka opracowała statystycznie z wykorzystaniem narzędzi, które przywołuje na s. 98, w pierwszym akapicie piątego rozdziału poświęconego wynikom badań (rozd. 5.: Results). Jak pisze Doktorantka, analiza obejmowała statystykę opisową z testem Shapiro-Wilka, test t dla prób niezależnych z testem Levene'a, korelację r-Pearsona z transformacją r-Z Fishera oraz analizę regresji liniowej. Uzyskane dane ilościowe zostały przedstawione w postaci siedmiu tabel. Każdą z nich Autorka uzupełniła koniecznym komentarzem. Niektóre komentarze wskazują na potrzebę dalszego zgłębiania problemu, gdy wyniki nie pozwalały mimo wszystko na sformułowanie pewniejszych wniosków (por. ostatnie zdanie na s. 108). Tak formułowane uwagi świadczą o rzetelności młodej Badaczki, pełnym oddaniu, by dociec prawdziwego obrazu w prowadzonym przez siebie projekcie. Należy to podkreślić z całą mocą, bo będzie to na pewno owocowało w przyszłości, jeśli Doktorantka zdecyduje się na realizacji kolejnych zadań badawczych.

W rozdziale 6., poświęconym dyskusji nad uzyskanymi wynikami badań własnych, Doktorantka przypominała między innymi, że jej celem było zbadanie wczesnych predyspozycji do dysleksji przez analizę zmiennych neurolingwistycznych u dzieci w wieku przedszkolnym z dwóch odmiennych kulturowo i językowo krajów – Kosowa i Polski. Zbadała obszary poznawcze i językowe decydujące w rozwoju czytania: rozumienie języka, umiejętności przetwarzania fonologicznego, integrację wzrokowo-motoryczną, zdolności narracyjne. W tej części pracy przypominała także swoje hipotezy i starannie je przedyskutowała. Interpretacja wyników statystycznych potwierdziła pierwszą i czwartą hipotezę. Z kolei druga i trzecia została potwierdzona częściowo. Potwierdzenie w dużej części przypuszczeń o charakterze naukowo-badawczym należy potraktować, oczywiście, za sukces Doktorantki, która podjęła się niełatwego zadania, prowadząc badania dwóch bardzo odmiennych grup językowo-kulturowych. Na pewno taki dobór grupy zadecydował o wyborze wyłącznie analizy ilościowej. Chociaż czasami brak w rozprawie jakichkolwiek danych jakościowych, Recenzentka domyśla się, że najpewniej ów brak wynika z troski o pełną obiektywizację pozyskanych wyników.

Bardzo ciekawą i ważną częścią pracy jest rozdział 6.1. poświęcony pewnym ograniczeniom, które Doktorantka określiła w trakcie realizacji projektu (rozd. 6.1.: Limitations). Badaczka zauważyła, że jednak wielkość i dobór (ze względu na czynniki socjalne) grupy być może nie były wystarczające, by uzyskać odpowiednio pewne wyniki natury statystycznej. Różnica językowo-kulturowa także została określona jako ograniczenie. Różnica ta (znajdująca odzwierciedlenie w warunkach wzrastania dzieci) utrudniała dalej idące porównania w opinii Doktorantki. Badaczka ma świadomość wieloaspektowości problemu dysleksji. W związku z tym zadaje sobie pytanie, czy zaproponowane zadania dotyczące przetwarzania

fonologicznego, opowiadania historii, kopiowania są wystarczające. Zadane pytania korelują z refleksją piszącej te słowa, że badanie sprawdzało także samo nowe narzędzie, opracowane samodzielnie przez Doktorantkę. Nie było bowiem wcześniej weryfikowane w szerzej zakrojonych badaniach. Stąd pewnie pytania stawiane przez Badaczkę w końcowej części pracy. Jednocześnie Doktorantka zwraca uwagę na brak takich narzędzi i duże zapotrzebowanie na testy tego typu. Autorka wytłumaczyła także, że z powodów i kulturowych, i finansowych zrezygnowała z badań genetycznych oraz dociekania informacji od rodziców o COVID-19. Jak pisze doktorantka w 6.1.7. przedstawione tutaj wyniki najlepiej interpretować jako wczesne wskaźniki ryzyka rozwojowego, a nie jednoznaczne predyktory dysleksji ze względu na wczesny wiek badanych i tylko jednokrotnie powtórzone testy w dość dużym odstępie czasowym. W tej części pracy ponownie zatem zwraca uwagę staranność i uczciwość badawcza Autorki, łącznie ze zwerbalizowaną obawą, czy aby wystarczająco dobrze zinterpretowała dane pozyskane w języku polskim. Wydaje się, że wszystkie uwagi sformułowane w tej części pracy są gotowym drogowskazem dla kontynuowanych badań w przyszłości. Ich sformułowanie należy uznać za bardzo cenne.

Jak sama Doktorantka wskazała, jednym z najważniejszych stwierdzeń dysertacji jest jednoznaczna rola rozumienia w rozwoju językowym dziecka – bez względu na przynależność do grupy językowo-kulturowej. Badaczka zwróciła też uwagę na dużą rolę diagnostyczną zdolności narracyjnych. Takie stwierdzenia powinny być uwzględniane przy opracowywaniu nowych baterii testów w przyszłości, podobnie zresztą jak różnice, które ujawniły się w wynikach dwóch grup odmiennych pod względem językowo-kulturowym. Tu wynikały z różnic w systemach ortografii czy stylu wychowania w najbliższym środowisku dziecka. Większy nacisk na opowiadanie historii w otoczeniu rozwojowym dzieci kosowskich przełożył się na pozyskane wyniki w badaniu mowy ekspresywnej, co samo w sobie jest już bardzo ciekawym spostrzeżeniem. Z całą pewnością należy uznać wkład Doktorantki w rozwój wiedzy o dysleksji i jej diagnozowaniu dzięki jej badaniom porównawczym.

KONKLUZJA

W związku z powyższym pozytywnie oceniam przedstawioną do recenzji pracę i stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani MA. Blerty Krasniqi, napisana pod kierunkiem Pani dr hab. Marzeny Błasiak-Tytuły, prof. UKEN w Krakowie, spełnia kryteria określone w art. 187, ust. 1, 2 Ustawy z dn. 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Wnioskuje zatem o dopuszczenie Pani MA. Blerty Krasniqi do dalszych etapów wszczętego postępowania o nadanie Jej stopnia doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo.

